ધ્રાંગધ્રાનરેશ મહારાણાશ્રી ઘનશ્યામસિંહજી.

મહારાજાશ્રિત.

આર્ય નીતિદર્શક નાટક સમાંજ.

વસુંધરા

અથવા

બેધારી તલવાર.

નામક નાટકનો ટુંકસાર અથવા ગાયનો.

પ્રયોજક—રા. ઠક્કુર નારાયણ વિસનજી. મુંબઈ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

શ્રી આર્ય નીતિદર્શક નાટક સમાજના માલેકો.

એમ૦ એન૦ પિત્તળવાળા—સુરત

સુરત ભાગાતળાવ રોડ પર આવેલા ધી "રાંદેર" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં રતિલાલ દુર્લભદાસે છાપી.

આવૃતી ૪થી   પ્રત ૫૦૦૦

કીંમત રૂ૦ ૦-૨-૦ (બે આના)

મુખ્ય પાત્રોનાં નામ.

પુરૂષ પાત્રો.

શેકસ્પીયરના નામો.	આ નાટકમાં આપેલાં નામો.	
ડંકન	**અગ્નિમિત્ર**	—ધર્મભુવનનો સ્વતંત્ર ભૂપાળ.
માલ્કમ. ...	**વિરકાંત**	}-અગ્નિમિત્રના રાજકુમારો.
ડાનાલ્ડબેન ...	**સમરેશ્વર**	
મૅકબેથ... ...	**મીનકેતુ**	—ધર્મભુવનનો જહાગિરદાર અને રાજા અગ્નિમિત્રનો પ્રધાન સેનાપતિ.
બેંકો	**વસંતસિંહ**	—રાજા અગ્નિમિત્રનો દ્વિતીય સેનાપતિ.
ક્યબર્ટ [કીંગ જૉનમાંથી]	**યાકુબ**	—મીનકેતુનો એક પાપી મદદગાર પણ પછીથી ધર્માત્મા અને વફાદાર થયેલો મુસલમાન અફસર.

નવાં વધારેલાં પુરૂષ પાત્રો.

ધર્મપાળ—શર્મભુવનનો રાજા, વિરકાંત તથા સમરેશ્વરનો મામો.

વિરોચન—વસંતસિંહનો પુત્ર.

શારદાનંદ—એક સુધરેલા વિચારનો ઢોંફલેસ બેરીસ્ટર, પછીથી ધનાઢ્ય સુઘ્રી સુનંદાનો સ્વામી.

પરમાનંદ—શારદાનંદનો પિત્રાઇ ભાઇ; પછીથી વિધવા વિલાસુનો સેકંડહેંડ પતિ.

એ ઉપરાંત સૈનિકો, સભાસદો, સરદારો, ઇશ્વરાણીવાળા, નોકર, વૈદ્ય ઇ૦

સ્ત્રી પાત્રો.

લેડી મકબેથ ... વસુંધરા—મીનકેતુની માયાગુણમંડિત ભભા-
વનારી પત્નિ.

નવાં વધારેલાં સ્ત્રી પાત્રો.

મિનાક્ષી—મિનકેતુ અને વસુંધરાની પુત્રી,
પછીથી વિરકાંતની પટરાણી.

કૌમુદી—વસંતસિંહની કર્મનિષ્ટ પત્નિ.

સુનંદા—ઓગણપચાસ વર્ષના વયની એક
ધનાઢ્ય કુમારીકા અને પછીથી
બેરીસ્ટર શારદાનંદની ધર્મપત્નિ.

વિલાસુ—સત્તર વર્ષની વિધવા ને સુનંદાની
ભાણેજ, અને પછીથી પરમાનંદની
સેકંડહેંડ વાઈફ.

એ ઉપરાંત ગાનારીઓ, મીનાક્ષી તથા કૌમુદીની સખીઓ દાસી ઇ૦

**સ્થળ—ધર્મભુવન, કર્મભુવન, રાજભુવન અને તેના
આસપાસનો પ્રદેશ.**

વસુંધરા

અથવા

બેધારી તલવાર.

નામક નાટકનો પ્રવેશાનુક્રમથી સંક્ષિપ્ત સાર.

મંગળાચરણ પ્રભુ પ્રાર્થના.

અંક પહેલો.

પ્રવેશ ૧ લો—સેનાપતિ મીનકેતુની ભવ્ય છાવણી-સૈનિકોના આનંદોદ્‌ગાર અને વિજયના ઉત્સાહને દર્શાવનારાં વારાંગનાઓના નૃત્યગાન દ્વિતીય સેનાપતિ વસંતસિંહ આવીને સેનાપતિ મીનકેતુના પરિવાર સહિત પધારવાની ખબર આપે છે. વિજેતા મીનકેતુનું પોતાની પત્નિ વસુંધરા અને પુત્રી મીનાક્ષી સહિત આગમન અને તેને સૈનિકો તરફથી યોગ્ય સત્કાર વિજય સમારંભમાં ભાગ લેવા માટે મીનકેતુનું બંધિવાન કરી લાવેલા બળવાખોર ખંડિયા રાજા જયધ્વજને બોલાવવું. સંભાષણમાંથી વિવાદ અને મીનકેતુની ગર્વોક્તિ સાંભળી જયધ્વજે મીનકેતુનો રાજા અગ્નિમિત્રના એક ગુલામ તરીકે સંબોધવો. મીનકેતુનો કોપ [મહત્વાકાંક્ષાનું બીજારોપણ]

અને તે કેપમાં જયધ્વજના પ્રાણનું બલિદાન-અર્થાત્ તેનું મીનકેતુના હાથે મરણ !

પ્રવેશ ૨ જો-છાવણીમાં મીનકેતુનો તંબુ-જયધ્વજની છાતીમાં ખુંચી રહેલા 'ગુલામ' શબ્દનું સ્મરણ કરતો મીનકેતુ બ્રમિષ્ટ અવસ્થામાં, તેના વિલક્ષણ ઉદ્ગાર તેની માથાની સાક્ષાત પ્રતિમારૂપ પત્નિ વસુંધરા આવી જ્વાળામાં ધૃત હોમવું આત્માને માયાનો સ્પર્શ મીનકેતુના હૃદયમાં રાજ્ય પ્રતિરૂપ મહત્વાકાંક્ષાનું દ્રઢીકરણ અને અંતે પોતાના મદદગાર મુસલમાન સરદાર યાકુબને બોલાવી તેની સહાયતાથી અનુકુળ સમય આવતાં પોતના અન્નદાતા અને પ્રજા વત્સલ રાજા અગ્નિમિત્રનો વધ કરી પોતેજ મુકુટધારી મહારાજા થવાનો નિશ્ચય.

પ્રવેશ ૩ જો-ધર્મભુવનમાં રાજા અગ્નિમિત્રની રાજ સભા—વિજેતા સેનાપતિ મીનકેતુ તથા દ્વિતીય સેનાપતિ વસંતસિંહનો ઉદારાત્મા મહારાજા અગ્નિમિત્રના હસ્તે થએલો સત્કાર અને ભેટ સોગાદ આદિનો વિધિ, મહારાજાનો, કુમાર વિરકાંતને પોતાના રાજ્યના ઉત્તરાધિકારી યુવરાજ તરીકે નીમવાનો અભિપ્રાય.

પ્રવેશ ૪ થો—વિરકાંતને યુવરાજ થયેલો જોઈ મીનકેતુના હૃદયમાં પ્રગટેલી દ્રેષજ્વાળા અને તેમાં પિતા પુત્ર ઉભયને હોમી દેવા માટેની તેની પ્રતિજ્ઞા.

પ્રવેશ ૫ મો-બેરીસ્ટર શારદાનંદનું ઘર-આજ કાલ વધી પડેલા અને દિવસે દિવસે વધતા જતાં વિલાયતમાં ડિનર બેરિસ્ટર અને અહીં બ્રીફલેસ બેરિસ્ટર બની કોરટની કુરશીઓ તથા સમાજને ભારરૂપ થના બેરિસ્ટરોમાંના એક બેરિસ્ટર મિસ્ટર શારદાનંદના

આજ કાલના કેટલાક બેરસ્ટરોની હાલત વિષે ઉદ્‌ગાર અને તેને ત્યાં માગનારાઓની ધમાલ એટલામાં ન્યુસપેપરમાં એક ઓગણપચાસ વર્ષની પૈસાદાર કુમારિકા એક સત્તર વરસની સાધારણ પૈસાદાર વિધવાની એક બેરિસ્ટર જોડે લગ્ન કે પુર્નલગ્ન કરવા વિષેની જાહેર ખબર વાંચતા નિરાશાના આકાશમાં આશાનો મંદ આભાસ, તેના પિત્રાઇ પરમાનંદનું આવી લાગવું, બન્નેની એ વિષે કેટલીક રમુજી પણ કટાક્ષમય વાતચીત અને અંતે એ લગ્ન પુર્નલગ્ન કરી પારકે પૈસે પરમાનંદ કરવાના વિચારો.

પ્રવેશ ૬ ઠો– કર્મભુવનમાં મીનકેતુનું ઉદ્યાન—મીનકેતુની સ્નેહ મૂર્તિ પુત્રી મીનાક્ષી પોતાના ભાવી પતિ યુવરાજ વિરકાંતના પ્રેમ સ્મરણમાં નિમગ્ન છે એટલામાં તેની વિનોદી સખીઓ આવી લાગે છે; કેટલીક શંગારમય વિનોદ વાર્તા, અને સખીઓની નિર્દોષ ચેષ્ટામયી વાણી. પોતાના પિતા રાજા અગ્નિમિત્ર સાથે આવેલા યુવરાજ વીરકાંતનું ત્યાં આગમન પ્રેમીજનોનો પ્રેમકલહ, શૃંગાર વિનોદ અને કેટલાક સ્નેહ સંભાષણ પછી વિયોગ.

પ્રવેશ ૭મો– ધનાઢય વૃધ્ધ કુમારીકા સુનંદાનો બંગલો– ધનાઢય વૃધ્ધ કુમારિકા સુનંદા અને તરૂણ વિધવા વિલસુ ઉર્ફે સત્યવાતની પરણીને પતિના સમાગમથી ભાવિ સુખને મેળવવાની આનંદમય કલ્પનાઓ, અને કેટલાક હાસ્યોત્પાદક વિચારો બેરીસ્ટર શારદાનંદ અને તેના પિત્રાઇ પરમાનંદનું આવી લાગવું શારદાનંદની પરણવા માટે ઉમેદવારી અને વૃધ્ધ કુમારિકા સુનંદા બે અઢી લાખની દોલતવાળી હોવાથી પચાસ હજારની મીલકતવાળી વિલસુને છોડી મા જેવી બુઢ્ઢી

સાથે લગ્નનું સાટું નક્કી-વરજીનું જાહેર લીલામથી વેચાણ વિલસુનો બેરીસ્ટર તરફ તિરસ્કાર અને ચાલાક પરમાનંદની ખટપટનું બીજારોપણ.

પ્રવેશ ૮મો—મીનકેતુના મહાલયનો એક ભાગ— મીનકેતુ તથા વસુંધરાના રાજા અગ્નિમિત્રને મારી નાખવા માટેના રચેલા તાગડા અને તેની બધી તૈયારી વીશેની છુપી વાતચીત: આવી લાગેલી મીનાક્ષીનું તે બધું સંભાષણ છુપાઇને સાંભળી લેવું, અને તેણે વસંતસિંહને તે વીશે આપેલી માર્મીક ચેતવણી, છેવટે ગમે તે ઉપાયે રાજાના પ્રાણ બચાવવાનો શુરી બાળાનો નિશ્ચય.

પ્રવેશ ૯મો—મીનકેતુના મહાલયમાંનું શયનમંદિર— મીનકેતુ અને યાકુબનું લાગ જોઇ રાજાને મારવાના વીચારથી છુપાઇ જવું. પછીથી પોતાના બે કુમાર વીરકાંત તથા સમરેશ્વર તેમજ વસંતસિંહ સહિત મહારાજા અગ્નિમિત્રનું શયનમંદિરમાં આગમન વસુંધરાએ બતાવેલો હદથી વધારે વિવેક અને રાજાનો અતિશય સંતોષ રાજકુમારો તથા વસંતસિંહને બીજા ઓરડામાં સુવા મોકલી મહારાજાને ત્યાં સુવાનું કરી મીનાક્ષી સહિત વસુંધરાનું જવું, સર્વત્ર શાંતી થવા પછી મીનકેતુ તથા યાકુબનું આગાસીમાંથી નીચે ઉતરવું, રાજાને મારવા જતાં મુળ ધાર્મિક વૃત્તિના મીનકેતુના કોમળ હૃદયનું આંદોલન આત્માના નૈસગીક ગુણનો કિંચિત પ્રકાશ પરંતુ માયા વસુંધરાના આગમન તથા વચન પ્રહારથી તેની પાપમાં પ્રવૃતી અને રાજાનો વધ. રાજાની બુમ સાંભળી યુવરાજ વિરકાંતનું દોડી આવવું, પિતાના ગળામાંના ખંજરપર હાથ મૂકતાં મીનકેતુ તથા વસુંધરાએ તેનેજ

રાજ્યલોભ માટે, પિતાના ખુની તરીકે જાહેર કરવો, વસંતસિંહ અને મીનાક્ષી આદિનું આવવું, આશ્ચર્ય પ્રદર્શન.

ટેબ્લો.

અંક બીજો.

પ્રવેશ ૧ લો—કર્મભુવનમાં સભાસદન—કેટલાક વફાદાર સરદારો આ સંસારની ક્ષણભંગુરતા અને દેવતુલ્ય મહારાજા અગ્નીમિત્રના અકાલ મરણ વિષે શોક પ્રદર્શીત કરતા બેઠા છે. યુવરાજ વિરકાંત પિતૃઘાતક સિદ્ધ થવાથી મીનકેતુ જયાં સુધી ન્હાનો કુમાર સમરેશ્વર વયમાં ન આવે ત્યાં સુધી રાજયશકટ ચલાવવા માટેનો અધિકારી નીમાઇ ચુકેલ છે. મીનકેતુ તથા વસંતસિંહનું આગમન અને સરદારોનું જવું. વસંતસિંહ મીનાક્ષીની આગળ મળેલી મામક સુચનાથી સંકાશિલ થએલો હોવાથી તેના તેવા કેટલાક કટાક્ષમય ઉદ્ગારો અને મીનકેતુના હૃદયમાં ભયનો સ્પર્શ. ભયભીત મીનકેતુને વસંધરાનું આશ્વસન અને રાજધાનીમાં જવા પછી કારાગૃહમાંના છુપા ધનભંડારને મેળવવાનું સુચન-છેવટે વિરકાંત સમરેશ્વર અને વસંતસિંહ સર્વને સંહારવાનો વિચાર મીનકેતુના માયાના પ્રભાવ વિષે કેટલાક તાત્વિક ઉદ્ગાર.

પ્રવેશ ૨જો-ધર્મભુવનમાં બંધિવાસ-લોહશૃંખલાથી જકડાયેલો બંધીવાન વિરક્રાંત પોતાની અવદશાના અને દશાના પલટાતા રંગોના વિચારમાં નિમગ્ન છે, એટલામાં મીનકેતુનું યાકુબને સાથે લઇને આવવું અને વિરક્રાંતપર કારાગૃહમાંનો ગુપ્ત ધનભંડાર બતાવવાનું દબાણ, વિરક્રાંત અને મીનકેતુ વચ્ચે સંસારની ક્ષણભંગુરતા અને અવિચળતાવિશે તાત્વિક સંવાદ વિવાદ વિરક્રાંતે પોતાને ધનભંડારવિશે અજાન જણાવ્યાથી મીનકેતુનો કોપ અને તેને મારવાની તૈયારી પણ યાકુબના સમજાવ્યાથી તરતને માટે પાછા ફરવું. તેમના જવા પછી એક ગુપ્ત ભોંયરાની વાટે મીનાક્ષી અને વસંતસિંહનું આવવું અને વિરક્રાંતનો છુટકો.

પ્રવેશ ૩જો-સુનંદાનો બંગલો-યૌવન મસ્તીમાં તરુણ વિધવા વિલસુનું આવવું. તેનો બીજી જાહેર ખબર છપાવવા પુનર્લગ્ન કરવા માટેનો વિચાર, એનાપર ભૂંડી નજર રાખતા જી. શારદાનંદે દૂત તરીકે વિલસુને પોતાનાપક્ષમાં લાવવા માટે ઉમેદવારી અને કેટલીક આનાકાની; પછી સત્તર વરસની વીલસુએ કરેલો બાર વરસના પરમાનંદનો સ્વિકાર અને મદિરાના વિહાર. બેરીસ્ટરે આવીને બતાવેલો કોપ, વિલસુનો તિરસ્કાર અને પરમાનંદનો જંગબારી ડંડો. "કુંવારાને સગપણ કર। મોકલો તો પહેલાં તો પોતાનુંજ કરી આવે." એ લોકોક્તિની અક્ષરે અક્ષર સત્યતાનો પ્રત્યેક્ષ પરિચય.

પ્રવેશ ૪થો-વસંતસિંહનો નિવાસાલય-કૌમુદીનો પતિપ્રેમ અને વસંતસિંહનો તેને ધન્યવાદ આદર્શ પતિ પત્નિનું સંસારમાં સ્વર્ગ, અચાનક મીનાક્ષીનું આગમન અને મીનકેતુનો, વિરક્રાંત

વસંતસિંહની સહાયતાથી છટકવાના સમાચાર મળવાથી, તેનો પરિવાર સહીત સંહાર કરવાનો થએલો નિશ્ચય જાણવામાં આવેલો હોવાથી મીનાક્ષીની વસંતને નાસવા માટેની સુચના, વસંતની આના કાની, પણ પછીથી મીનાક્ષીના આત્યાગ્રહથી જવાની તૈયારી એટલામાં મીનકેતુને વસુંધરા અને પાકુબ સાથે આવી લાગવું, વસંતના પુત્ર વિરોચનનો તેના શસ્ત્રથી સંહાર અને વસંતસિંહ બંધીવાન.

પ્રવેશ ૫મો—વૃદ્ધ સુનંદાનો બંગલો—ખટપટિયા પરમાનંદની પૈસાદાર વૃદ્ધ પણ પોતાને તરૂણ માનનારી સુનંદાને તેના બેરિસ્ટર પતી વીરૂધ્ધ ભંભેરવાની રામબાણ યુકિત અને યુકિતમાં તેનો વિજય એટલામાં બેરીસ્ટર શારદાનંદ અને વિલાસુનું આનાકાની કરતાં આવી લાગવું શારદાનંદની વિલાસુ પાસેથી પ્રેમ યાચના વિલાસુનો સખત તીરસ્કાર અને એ બનાવને જોઇ સુનંદાના કોપનો પ્રજળીત થએલો અંગાર, બુઢ્ઢી બાયડી અને જવાન ધણી વચ્ચે મારામારી અને છેવટે પ્રેમલગ્નથી જોડાયલા જોડાના છુટા છેડા, સુધરેલાઓના આવા બનાવો જોઇ પરમાનંદ અને તેની પત્ની વિલાસુએ કરેલી સુધરેલા આચાર વીચાર અથવા બીજા શબ્દમાં કહીએ તો બ્રષ્ટાચારને ત્યાગવાની અનુકરણીય દૃઢ પ્રતિજ્ઞા.

પ્રવેશ ૬ ઠો—ભયંકર કારાગ્રહ—ભયંકર યંત્રણા આપીને પ્રાણ લેનારા યંત્રોથી ભરેલા ભયંકર કારાગ્રહમાં વસંતસિંહ અને રાજા અજીતમિત્રના દ્વિતીય રાજકુમાર સમરેશ્વરને બંધનમાં રાખેલા હોવાથી અને તેમના મરણનો આજનો દીવસ ઠરેલો હોવાથી તેમને બચાવવા માટે ગુપ્ત માર્ગમાંથી કૌમુદી સહીત મીનાક્ષીના કારાગ્રહમાં

પ્રવેશ અને માનવ હૃદયની ક્રુરતા વિષે તેમના કેટલાક ઉદ્દગાર, થોડી વાર પછી યાકુબનું બે જલ્લાદો સાથે આવવું, મીનાક્ષી અને કૌમીદીનું છુપાઇ જવું, યંત્રો વ્યવસ્થિત છે કે નહી તે જોવા માટે યાકુબની આજ્ઞાથી યંત્રોને અપાતું બે ચાર નીર્દોષ માનવ પ્રાણીઓનું બલિદાન તે પછી યાકુબની રાજકુમાર સમરેશ્વરને મારવાની તૈયારી, પણ સમરેશ્વર અને વસંતસિંહના દયાજનક અને કરૂણોત્પાદક બાપણુથી પિગળી મારનારનું બચાવનાર થવું, શયતાનનું ફરિસ્તાના રૂપમાં ફેરવાઇ જવું, મીનાક્ષી અને કૌમુદીનો તેને ધન્યવાદ, સવ નાસવા તૈયાર છે, એટલામાં વસુંધરા સહીત મીનકેતુનું આવી લાગવું ગુપ્ત મારગમાં છુપાએલા સમરેશ્વર અને વસંતસિંહને ન જોવાથી તેમના વિષે પૃચ્છા, યાકુબના બેપરવાઇ ભરેલા જવાબો અને મીનકેતુની તેને મારી નાખવા માટે જલ્લાદોને આજ્ઞા. તેના જવા પછી જલ્લાદો યાકુબને મારવા માટે તૈયાર, પણ મીનાક્ષી તથા કૌમુદીના તમચાથી તેમનો સંહાર અને ધર્મરક્ષક બનેલા યાકુબનો સંકટમાંથી ઉધ્ધાર.

ટેબ્લો.

અંક ત્રીજો.

પ્રવેશ ૧ લો–શયનભુવનમાં રાજા ધર્મપાળનો મહાલય– પોતાના માયા રાજા ધર્મપાળને ત્યાં આવેલા યુવરાજના શોકને

ભુલાવવા માટે વારાંગનાઓનું નૃત્યગાન, પરંતુ તેથી શોકમાં ઘટાડો થવાને બદલે વધારો, વારાંગનાઓને જવાની આજ્ઞા આપવા પછી વિરક્રાંતના કળિયુગના વીલક્ષણ પ્રભાવ વીષે કેટલાક તત્ત્વપૂર્ણ ઉદ્દગારો ધર્મપાળનું આવી તેને આશ્વાસન આપવું કારાગ્રહમાંથી નાઠેલાં

સમરેશ્વર, વસંતસિંહ, યાકુબ, મીનાક્ષી, કૌમુદીનું આવી લાગવું. આનંદ. મીનકેતુ તથા વસુંધરાએ ધર્મભુવન રાજ્યમાં વર્તાવેલા ત્રાસદાયક અત્યાચારોના સમાચાર સાંભળી વિરકાંત અને ધર્મપાળનો કોપ અને મીનકેતુ સાથે યુદ્ધ કરવા માટે બે દીવસમાં નીકળવાનો નિશ્ચય. અન્ય સર્વેજનોના જવા પછી લાંબા વખત પછી મળેલાં પ્રેમીજનો:—મીનાક્ષી અને વિરકાંત—નો પરસ્પર પ્રેમસંવાદ અને હર્ષ.

પ્રવેશ ૨ જો-ધર્મભુવનમાં મીનકેતુનું શીપમ સદન--એક તરફથી, બે રાજકુમારો અને વસંતસિંહને મારવા માટેના પોતના સર્વ મનોરથો નિષ્ફળ થવાથી અને પોતાની પુત્રી મીનાક્ષી પણ તજીને ચલી જવાથી પાપનો ભાર અને મનસ્તાપ અસહ્ય થતાં ઉન્માદ તથા નિંદ્રામાં જાગૃત મનુષ્ય પ્રમાણે ચલવાના રોગથી પીડાતી પોતાના પાણત્મા પત્નિ વસુંધરા વિષેની ચિંતામાં પડેલા મીનકેતુની વિરકાંત તરફથી યુદ્ધનું આવાહન આવતાં, અતિશય દુઃખજનક મન સ્થિતિ થઇ જાય છે. તેના નિરાશાજનક ઉદ્દગાર અને છેવટે રોગગ્રસ્ત વસુંધરાને વૈદ્ય તથા દાસીની સંભાળમાં સોંપી રણભુમિમાં પ્રયાણ નિંદ્રામાં ચાલતી વસુંધરાનું આગમન, અને જાણે કૌમુદી પોતાના પુત્રના વધનો કીનો લેવા મીનકેતુને સંહારવા આવી છે, એવો મિથ્યાભાસ થતાં જાણે પોતે કૌમુદીને મારે છે એમ ધારી પોતાના શસ્ત્રજથી

પોતાના હાથે ભ્રમમાં પડેલી વસુંધરાનો પશ્ચાતાપ રહિત અને આનંદ-સહિત પ્રાણત્યાગ ! પશ્ચાતાપ, શબ્દ વસુંધરાના શબ્દકોશમાં હતોજ.

પ્રવેશ ૩ જો—'સુધારક શંખનાદ' પત્રની ઑફીશ માલદાર બુઢ્ઢી સુનંદાએ નાળીયેર આપવાથી ચાળીસ રૂપીઆ પગારના 'સુધારક શંખનાદ'ના એડીટર બનેલા બેરિસ્ટર શારદાનંદનો એડીટરના નવા અવતારમાં દેખાવ, અને બે ગોળાના ચરૂ સંભાળુ એડીટરાચાર્યનો નમુનો. અચાનક પરમાનંદ અને વિલસુનું આવવું આગળના આબુબનાવનું સમાધન અને પરમાનંદનું શારદાનંદને પુનઃ એક પૈસાવાળી બૈરી સાથે પરણાવી આપવાનું વચન આપીને વિલસુ સાથે વિદાય થવું. બેરિસ્ટરનો આનંદ.

પ્રવેશ ૪ થો—યુદ્ધભુમિ—તુમુલ યુદ્ધ અને વસુંધરાના ઉપદેશથી માયાના સ્પર્શથી-વિકૃત બનેલા મીનકેતુ-માયાના ઉપાસકનો વસંતસિંહના હસ્તે રણભુમિમાં અંત ! આત્મા આત્મ પતન !

પ્રવેશ ૫ મો—સુનંદાએ ગામડામાંનો રાખેલો બંગલો-બુઢ્ઢી સુનંદાને પ્રેમનો ચડેલો હડકવા અને તેની બીજીવાર પરણવાની આતુરતા, પરમાનંદની તેના મતને પુષ્ટિ અને તત્કાળ એક એડીટર, વર મેળવી આપવાની તૈયારી અંદરખાનેથી શારદાનંદ અને બુઢ્ઢીને બીજીવાર પરણાવી દેવાની યોજના અને તેથી બન્નેને એમ ભમાવવાં કે વર અને કન્યા બન્ને લગ્ન થવા પહેલાં પોતાનું મુખ બતાવવાને રાજી નથી ધામધુમ સાથે બેરિસ્ટર અને બુઢ્ઢી સુનંદાનું ડબલ મેરેજ ભેદ ખુલતાં બન્નેનો પરમાનંદપર કોપ, પરમાનંદનો અને વિલસુનો "પગના રીસીવર પેઠે ઘડી ઘડી ધાણી અને ધાણીયાણીના બદલવા

સિંનો " ઉપદેશ અને ભુંડા છેડા તરફ તિરસ્કાર શારદાનંદ અને સુનંદાની બુદ્ધિમાં ફેરફાર, સુધારાનો ત્યાગ અને જુની ચાલનો સ્વિકાર પ્રહસનની પુર્ણાહુતિ.

પ્રવેશ ૬ ઠો—સુંદર સભાસદન—વસંત તથા કૌમુદીના વરદ હસ્તે યુવરાજ વિક્રાંતનો રાજ્યાભિષેક અને માનાદ્રી સાથે પવિત્ર લગ્ન સંબંધ. યોગ્ય પુરૂષોને યોગ્ય ઉપહાર અને સર્વત્ર પ્રસાર. વસુંધરા એટલે વસુને ધારણ કરનારી માયા. જો તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે, તો સત્ય સુખને -બ્રહ્મને- પ્રાપ્ત કરાવે છે અને જો તેનો પ્રેમથી અંગીકાર કરવામાં આવે, તો આત્મ વિનાશિની થાય છે એવી એ " **બેધારી તલવાર** " છે એ તત્વ સાથે નાટકની સમાપ્તિ.

વસુંધરા

અથવા

ભૈયાની તલવાર

નાટકનો ટુંકસાર સમાપ્ત.

ૐ શ્રી હરિ !

પ્રારંભ
પ્રાર્થના

મંગળાચરણ.

તું પ્રકાશ તું વિકાશ, જ્ઞાતાભવ સુખનો વિભુ;
અમશીર વિજયનો સુકર ધર સંકટ હર અઘ દુરકર-તું.
તું સહુનો કૃપાનીધાન, તારૂં ગાન તારૂં ધ્યાન,
ત્રિભુવનના ઉપવનની, ધરતીનો માળી,.
તું દાતા, તું ત્રાતા, શુભકારી, ભયહારી.
કરૂણા છે તારી............જાઉંવારી-તું.

વારાંગનાઓ— ૧

મોરી ગાગર ગીરધર નટવર ફોર ગયોરે,
યમુનાં તીર ભરત નીર, જાત પકડલીન હાથ,
મોરી લુંટી લાજ બીચ ડગર રોકે મગ ઠાડો—મોરી.

બાર બાર બીનની કરત હારી સખી કહા કરૂં,
કાહુકા ન માને કરે અપને મનકી,
દેખો સખી નિપટ નિડર, અયસો હુયે નંદકો કન્હાઇ-મોરી

વારાંગનાઓ— ૨

અર્ગવાની શુરાબ કીયે જામ,
આજ ભરભર પિલાવો રિઝાવો, આવો સખીયાં અર્ગ.
હુયે રંગપાની લાયે નઇ જવાની,
દીલ મીલ સબ ગાવો રંગ રાગકો સુનાસો;
ગત મનહર તાલ સાથ, અ વો નાચો ગાવો—અર્ગ.
મયફીલે દરબારમેં હુયે, રોશની નયે તાજકી,
કાયમ રહો મહેતાબ તક, ખુશ રંગ રાગો બ્હારકી,
પ્યાલા નહો શીશા ન હો, બસ દોર હો શરાબકી,
બહેતી રહો હર સાંસમેં, મસ્તે શરાબે જામકી,
હુયે રંગપાની લાયો નઇ જવાની,
પિયો પિલાલો સબ ખુશીયાં મનાવો,
સરગમ ચતરંગકે સાથ, મધુર મધુર ગાવો—અર્ગ.

દરબારીઓ.— ૩

વિજયનાદ સુણી વિશાળ, કંપે સહુ વૈરી વ્યાલ,
જન હિતકર ભૂમિપાલ.........................વિજય.
વિકળ સકળ થાય સજન, ગાયે ગુણ ગાન સુજન.
ન્યાય નિતી ધર્મ કર્મ, અભય અહીં સર્વકાળ-વિજય.

મીનકેતુ— ૪

છળથી કળથી બળથી વળથી,
પળમાં ભૂમંડળ પલટાવું,
નૃપને ફટકે ઝટકે કટકે
કટકા કરી ઉડાવું
ગોળી મારૂં સનનન—
ભૂમિ ધ્રૂજે ધનનન—
પકડું જકડું કપટે ઝપટે
રાજા હું બની જાઉં—છળથી.

શારદાનંદ— ૫

લૉ નો કીધો માથું ફોડીને પુરો અભ્યાસ
ને લંડનમાં ડીનર આપી કરી પરીક્ષા પાસ;
અગાઉન સાથે લીધી બેરીસ્ટરની ડીગ્રી ખાસ
ઓયકોટ ન્યાતે કીધા પૈસાનું સત્યાનાશ,
ઓહ બિલ્કુલ નથી કમાણી, નહિ આવે કોડી કાણી,
ખીસાં ખાલી લૉયરના, પૉઝીશનપર ફરતું પાણી—ઓહ
યુરોપમાં જઈ આવ્યા તેથી ફેશનને ના છોડાય,
આ પૉઝીશન જાળવવા ચીજો ક્રેડીટપર લેવાય,
પણ જયારે ઇસ્માલિઆ કોરટમાં ડીક્રીઓ થાય,
ત્યારે ઉધારીયા બેરીસ્ટરનો ડબ્બો ગુલ થઇ જાય.

શારદાનંદ— ૬

લાવુ એ લલના જઇ
યોવન બહાર વાળી વિહારી પ્યારી પ્યારી
કોમળ કળી, રસથી છલી એ રહી—લાવું.
હૃદયે હૃદય ધારી,
પ્રેટી ડૉલી જોલી ડૉલી
ડીયર એ જરવાળી વારી જાઉં
મોહુનીને રીઝવું રસીક
પાઝીશનથી, બગલ મહીં લઇ—લાવું.

સખીયો— ૭

મૃગલોચની [૨]
મદેભરી છલકતી
મૃગલોચની મદે ભરી છલકાતી
મુખે મૃદુ મૃદુ હસી મલકાતી
પળે પળે પિયુના પ્રેમે ભિંજાતી-(૩) રે—મદે
ઘડી નવ યોવનને નિહાળે
ઘડી શરમાઇ વસ્ત્ર સમારે
સખી જો એની ત્રાંસી આંખ મિંચાતી-(૩)-રે મદે.

મીનાક્ષી સખીયો— ૮

અલી સખી અબોલડા ના લઇએ
માનુની ન માન મહીં મર ઇએ—અલી.

પીડ કરી પડદો રાખે પણ
નખરાં--કેમ છુપાવે [૩]
અંતરના ઉભરા તે એમજ
ઉડી આગળ આવે
નટ નૃત્ય કરે આ નેણે
અલી કહે તને મુંઝાવી કેણે
જાણ્યું જાણ્યું
જાણ્યું જાણ્યું કહે જાણી જણાવે
રહે અજાણ્યું ન કંઇએ—અલી.

મીનાક્ષી-સખીઓ— ૯

લ્યો થઇ લલિતા લલના લોલુપ લલાના
રતિદાનની, રતિપાનની, રતિગાનની
રતિમંદિરમાં રતિ તસ્કર રતિપતી સમ પ્રાણની--થૈ.
પજવો ના જાવો માની, ધાવો સખીના તોફાની
ઠાલી લજવાતી શાની, ભરેલી રતિ આશાની
માંડી ખટપટ શી સખીં આ
પ્રિતમને મળ જા, સખી જા—રતિપાનની.

મીનાક્ષી-સખીયો— ૧૦

ચાલ હવે ચાલ વ્હેલી વ્હેલી
લળી લળી લ્હકે શું જોતી વળી ઘેલી

તારા તનમાં લાગી છે તાલાવેલી
સાહેલી તારા તનમાં લાગી છે તાલાવેલી
રહી જાણું સોને સુગંધી મળેલી
અરરર પગમાં વાગ્યો કાંટો
ભુંડી કોઇ આવી બાંધો પાટો
જુઠી કયાં વાગ્યો છે કાંટો
આમાં બાંધવો ક્યાં પાટો
હવે ચાલ ધુતારી ચાલ
ચાલીએ છીએ

મીનાક્ષી-વિરકાંત--- ૧૧

છેડો છોડો રસિલા છબિલા છોગાળા,
નહી બાળને આમ બનાવો;
પ્રેમવેલી નવેલી રિસાના રાતરંગ રાગમાં--છેડો,
રાગની રીત નથી એ મોહન, દુર નિરંતર વાસ,
યોવન પુષ્પ ખીલ્યું શા ખપનું, નહી લેનાર સુવાસ;
રસિકડી હાજર છે આ દાસ
મદન ઘેલી મદ છકેલી કેમ લજાય ભેટી લે રામ-છેડો

મીનાક્ષી-વિરકાંત— ૧૨

વ્હાલા વ્હેલેરા વળજો વીહારીરે મનહારી,
વ્હાલી નયનોનાં બાણુ મારી દીધાં હૃદયમાં ઉતારી ઓનારી

છેલ્લા છબીલા છોગાળા છકેલા એ મારી કટારી બેધારી
હેતી હઇયામાં છલબલ રતિ વધારી
તન મન ધનથી નારી વારી,
વિજયમાળ, ધરી વીશાળ, લલીત લાલ આવજો
નકર ફીકર તન મન ધન અરપુ માન પ્યારી મારી આપજો.

સુનંદા, વિલાસુ— ૧૩

રમા મૃગનયની મધુવચની, કામીની આ દમકતી,
વરજીને ફંદે ફસાવું,
વરજી આવે આ નારીના પાસમાં,
નહી ખામી રાખું કંઇ વિલાસમાં;
કેવી બુઢ્ઢી જાની બની આ દિવાની,
વરીને રસિક નરવર જરૂર રીઝાવશે...........રમ
ભાગ્યેજ પામે કોઇ આવી નાર પૈસાદાર
મોંઘી રૂપાળી નાર, જોબન માતી નખરેદાર
મીસ હું નવેલી તું સેકન્ડ હેન્ડ વિડો અજીહું ધાન
પરણીને પળમાં બતાવું, આ જો જો મીસી-
વર હું કામણગારો લાવું...........રમા.

સુનંદા, શારદાનંદ— ૧૪

લેવા લ્હાવો દુનિયાનો [illegible] વરીશું,
થવા મસ્ત હોટલમાં બોટલ ભરીશું

વ્હિસ્કીનો લઈ ગ્લાસ ખાસ કરીશું વિલાસ.
નામ સોસાઇટીમાં ચમકાવું થાઉં સુધારાનો લીડર ખાસ
થશે સુધારકો આપણાં દાસ........લેવા.
મોટર ગાડીમાં ઠાઠે ફરીશું
લાંબા લેકચર સભામાં કરીશું
જાતી ભેદ ખેદ આગમાં ધરીશું
ડંકો વગડાવી સાથે મરીશું,
વદો ન વાણી આવી છેલાણી,
જીવી જગમાં હસાવી હસીશું.......લેવા લ્હાવો

વસુંધરા— ૧૫

થાય વિરનાર ના શીકાર
તીવ્ર ગરલ વામ વચન વિકાર....વીર
વિકટ ભારી નર અસીના ખેલ
ભુતળ ચાળ થાય ચાલે શોણીત ધારા
પણ નારી હરે છે પ્રાણ નયનોનો........વીર

અંક બીજો.

સરદારો— ૧૬

ચટપટ ચેત હેત કર હરી શું, મરણ ભમે છે માથે રામજી,
ધામ ધરા ધન સુત-ધણીયાણી, સેવક નાવે સાથે રામજી....ચટ
હોય લાખતે રાખ બરાબર, તેમાં નહીં કાંઇ તારૂં રામજી
ધન સાંચ્યું પણ ધર્મ ન સાંચ્યો, કયાં જન્મારો હારૂં રામજી..ચટ
મોટપણાનું માન ભરાયું, માટે કંઈ નવ સુજે રામજી
જમના કીંકર જોશો ત્યારે, થરથર કાયા ધ્રુજે રામજી....ચટ
કર સતસંગ અંગ હોય નિર્મળ, રંગ હૃદયમાં લાગે રામજી
કહે છોટમ ચીંતામણી પરખે, તો ભવનો ભય ભાગે રામજી..ચટ

(છોટમ)

વિલસુ— ૧૭

હું રસવેલી મદઘેલી નારી તરસી પ્યારની,
નારી તરસી પ્યારની નારી તરસી પ્યારની....હું.
હું યુવતી કામણગારી, નર નયન બાણથી મારી
રમું રંગે રસને રેલી નારી, તરસી પ્યારની....હું.
કોઇ લાલ લ્હેરી જો આવે, રતી સુધા સરસ પીવડાવે:
તે તરૂવર ને હું વેલી, નારી તરસી પ્યારની....હું.

વિલસુ-પરમાનંદ— ૧૮

પિયો પિયો, પાતળિયા પ્યારા, મધુર આ મધ પ્યાલી
થાયે રંગી પીયે જો દીલગીર અજબ અકસીર,
મદભરી રંગી મદિરા સમીજ તું મારી મદિરાક્ષી નારી
ખીલેલી ચાંદનીમાં મદ્ય આ વીકાર કરે,
ગળામાં નાંખી હાથ દાર તે વીકાર હરે,
હસાવી રમાવી બસ....પીયો.

પરમાનંદ, શારદા, વિલસુ— ૧૯

ગેટ આઉટ પાજી કેમ મરતો ન લાજી,
રહે પાંસળી ન સાજી તારો ખેંચી નાંખું ખાસડાથી ખાલ
ગમે તારી મને સારી કોમળ લટક ચાલ,
બુઢ્ઢીને બનાવી બૈરી કીધો ન ખ્યાલ,
માડીને રમાડી રંગે તાડીના હમાલ....ગેટ.
વ્હાલી વ્હાલો રાજી શાને ખેલે તું કાજીનો ખેલ,
ચુપ વંઠેલ તાવી કાઢું તેલ,
છે બુટલેલ.
તું ચુડેલ,
કાન તાર કાપી કાનપૂટો હું બનાવું પીટયા
પોઝીશન બાર ઓટલોનું પાયમાલ....ગેટ.

કૌમુદી—   ૨૦

અવિચળ રતિ રેજો ચહે દાર આ,
દાસી ચરણે શરણે સ્નેહીનેરે ;પતિની....અવિચળ
શામળા સલુણા મારા હૃદય વિહારી,
નયન સુખદ મનહર છબિ સારી,
ભૂલી ભાન સ્વામિ સ્નેહથી મસ્તાન નારી નારી-
અતિ મન પતિ રતિ થકી અતિ મલકતું
સ્થળ સ્થળ પળ પળ અવીકળ મંગળ
પતી નામ શુભ કામ દીનયામ યજું ભજું તનમનથી..,આ

સુનંદા   ૨૧

જો જો મારા પાકા જોબનની બ્હાર,
કાયાની ઉછરતી જવાની નહીં કંઇ ખામી,
છે મોહક મુખડાની ખુબી શી મજાની મારા,
કોહીનુર નીરખીને થતા
આ જોબનવતી છેલ છબીલી નાર,
એ તાકે તરાવે નહીં કોઇ ફાવે....જો જો,

શારદાનંદ, વિલાસુ—   ૨૨

માની મધુરી મોહક મનહર માર; મદ મારોજી
શર્મ કાંઈ ધારોજી [illegible] રીદ હારોજી—
લટકાળી, લટકાળી, મેં ભાળી, ફુન્દાવાળી,

શાને અમથા અથડાવો, બુઢ્ઢી પેલી રમણી રીઝાવો,
હું તનથી ને મનથી ફીદા....મદ મારોજી.
વર મારો છેડાશે છોગાળો ન છેડો ભાઇ ચાલશો,
યૌવન મોંઘું હાથ ન આવે....એ વર મારો.
નાર અકડાના મદનમુર્તી માની જા થઇ પ્રીયે પ્રેમ દે
જાઓ જાઓ જાઓ
ઓ નો નો નો....મદ મારોજી.

પરમાનંદ, વિલમ્બુ— ૨૩

ચાલો અવળી ચાલ (૨)
જન ભુંડી ચડાવશે ગાળ–
નિર્લજ શણગારો સજી ભાવે ભલો જમાવો તાલ,
કરમ ધરમ તજતાં બેશરમા બની જશો બેહાલ. હાલ-ચાલો.
શરીર સુધાર્યે નહીં સુધરો મન સુધાર્યે માલ
નરનારી લટકે લોભાતાં ચડશે કુડાં આળ આળ–ચાલો.

અંક ત્રીજો.

વારંગનાઓ— ૨૪

ફુલ ગુલાબ ગુંથેલ ઝુલા મહીં, ઝુલે મારા રાજવી,
પુરણુ પ્યાર ધરી આ વાર ઝુલાવો નાર નમી નમી,
ખીલી રહેલી મંજરી કનક સ્થંભપર રહી.
ગાયે કોકીલા સુંદરી પંચમ સ્વર આલાપ કરી,
છેલ છબીલી આ જુઇની વેલી આ,
જાઇ નવેલી આ છેલ છબીલી..........ફુલ.
વસંતની આ બહાર સુખરૂપ હો
પ્યાર હમારા ને આંખોના તારા ને આ.......ફુલ.

વિરકાન્ત— ૨૫

કલિયુગ આવ્યોરે, દુનિયામાંથી ઘટી તો દયા,
મોટા મોટા મહાજનરે, લક્ષાપાત લોભી થયા....કળિયુગ.
ધરતીમાંથી ધર્મ ગયોને, પાપનું વાધ્યું પુર.
પર્જન્ય તો પાંગલા થઈ વરસે, મેઘની થઇ ચક ચુર,
ધરતીએ રસ ચોર્યા રે વાવ્યા કણ વણસી ગયા....કળિયુગ.
પૃથ્વિમાં પાખંડ પુજાઓને વિપ્ર કરે વેપાર,
સન્યાસી ધન સાંચવા લાગ્યા, પતિવૃતા નહિ નાર,
સત્યના જડે શોધ્યુ રે, અસત્યના ઓઘ થયા....કળિયુગ

લક્ષપતિ વાચાને ચૂકે, એ દુઃખ કોને કહેવાય,
કથા તો કુપાત્રની સુહાસે, પ્રશ્ન ગરોડાને પુછાય,
દાસ ધીરો કહે છે રે, જ્ઞાની તે તો અંધ થાય....કળિયુગ.
(ધીરો)

મીનાક્ષી વિરકાન્ત— ૨૬

મુગ્ધ કીધી મોહન મંત્ર મારી, સાનભાન બેઠી વ્હાલા વિસારી
મળી તારા જેવી દેવી નારી, બહુ શ્રેષ્ટ ભાગ્ય રેખાએ મારી
પ્રિયતમ ધુર્ત મદન રસભીના,
સુંદરના શૃંણુગાર નગીના, નારી વરઘેલી—
(કેલી કરીશું નવેલી)
જંગે હરાવું રસીલા રતીના,
એથી શું ભાગ્ય ભલા હોએ પતીના
નાથ લેજો સેવાને સ્વીકારી..........મુગ્ધ

પરમાનંદ, વિલસુ— ૨૭

છે એ વિચાર મારો જો કરવો સુધારો, તો લોકોમાં નીતિ વધારીને
ધર્મ નીતિથી ખાલી ઘરબારો છે, કાળરૂપ ભ્રષ્ટ ભુંડો સુધારો છે,
તન મન ખપાવી ઓલાવીશ હોળીએ—
યુરોપની લોક હિંદી ખોટી નકલ કરે,
વાંદરાનું નામ પામીને કમઅકલ ઠરે.
આવા ઢંગોથી શરમીન્દગી આવતી

જો એ શે રોળાય, મટિ જાય.
થાયે તબીયત ગુલાબી..........છે એ વિચાર.

સુનંદા દિલસુ— ૨૮

નવી બ્યુટી ધુ નખરાવાળી હું ખરી ખુબી આ મુખડાની લા
કરી નયને સંધાન, કરૂં ઘાયલ દિલજાન,
લાલ લોભાવુ લટકે ચાલી, ગાઉં હોંસે હસીને કવાલી
(સ્વ) રીઝશે કોઇ રખડતો મવ લી, મારૂં જોબનિયું સુંદરબત
કરૂં દાસ ખાસ વરને હસાવીને, જાયે સદા તે વારી વારી
ભાવ લઇયે જોબન લુટાવીને, સાર ભુત વાત ભવાનીએ

સુનંદા વિલસુ
શારદાનંદ પરમાનંદ } **૨૯**

જ્યાંના ત્યાં આવ્યા પાછા ઓ ધાણીના ે
સુધરી કીધા ગોટાળા, ને વંઠેલા ખેલો;
ગંદા રિફોર્મમાં એવા, રાતી કાંડી મેલો
ચૌટે બુદ્ધિ વેચાવી,
બીજી નેળા પરણાવી,
આબરૂ જાતી બંદાએ બચાવી;
લલા આ લલચાવી,
અજ્ઞાન ટળી,
અંતો ઘડી.
સાર માની પરમેશ્વરનો આનં

વસુંધરા

અથવા

બેધારી તલવાર

નાટકનાં ગાયનો સમાપ્ત.